

UDK: 81.1(2)

Madina BOLLIYEVA,
ADU tayanch doktoranti
E-mail: madina_bolliyeva88@mail.ru

ADU professori, f.f.d. D.Abdullayeva taqrizi asosida

BALLADADA LIRIK “MEN”

Аннотация

Mazkur maqolada ballada janrining kelib chiqishi, jahon adabiyotidagi ko'rinishlari, mavzulari haqida fikr yuritiladi. O'zbek adabiyotidagi ballada janrining jahon adabiyotida yaratilgan ballada janridagi asarlar bilan o'xshash va farqli jihatlari ko'rsatiladi. Usmon Azim balladalarining boshqa o'zbek shoirlaridan farqli ekani, undagi mavzu, qahramon his-tuyg'ularining ifodasi, shoirming ichki meni misollar bilan dalillanadi.

Kalit so'zlar: ballada, janr, asar, lirika, poeziya, she'r, qo'shiq, raqsobop qo'shiq, raqsga tushish, peyzaj, liro-epik tur.

ЛИРИЧНОЕ “Я” В БАЛЛАДЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются истоки жанра баллады, его проявления и темы в мировой литературе. Показаны сходные и разные стороны жанра баллады в узбекской литературе и произведения жанра баллады, созданные в мировой литературе. Баллады Усмана Азима отличаются от других узбекских поэтов, тема, выражение чувств героя, внутреннее я поэта подтверждены примерами.

Ключевые слова: баллада, жанр, произведение, лирика, поэзия, поэма, песня, пляс, пляска, пейзаж, лирико-эпический тип.

LYRIC “I” IN THE BALLAD

Annotation

This article discusses the origins of the ballad genre, its manifestations and themes in world literature. Similar and different aspects of the ballad genre in Uzbek literature and the works of the ballad genre created in world literature are shown. Usman Azim's ballads are different from other Uzbek poets, the theme, the expression of the hero's feelings, the inner self of the poet are proved by examples.

Key words: ballad, genre, work, lyric, poetry, poem, song, dance song, dancing, landscape, lyric-epic type.

Kirish. Adabiyot qalb ko'zgusi, uning har bir asari (xoh u epik, xoh lirik yoki dramatik bo'lishidan qat'i nazar) inson hayotining, ruhining, iztiroblari va qalb kechinmalarining eng nozik tasviridir. Bu nozik tasvirlar adabiyotning turli janrlarda yozilgan asarlarda yaqqol namoyon bo'ladi.

Lirik asarlar, ya'ni she'riyatning qator o'ziga xos xususiyatlari bor. Avvalo, lirik asarlar, asosan, she'riy shaklda yoziladi. She'riy shakl deyilganda, vaznga solinishi, qofiyalanishi, ma'lum satrlar yig'indisi bo'lmish bandlardan iborat bo'lishi nazarda tutiladi. O'zbek she'riyatida barmoq, aruz, erkin (sarbast) vaznlari keng qo'llab kelinmoqda. Ikkinchisi, eng asosiysi, unda insonning ruhiy holat va ke- chinmalari qalamga olinadi. Uchinchisi, ko'p hollarda poetik maqsad talabi bilan inversiya (gap bo'laklarining o'zgargan tartibi)ga murojaat qilinadi.

Adabiyotning eng nozik qalb kuychisi bu lirik turidir. Lirik turning har bir janrida insonlarning qalb kechinmalari va iztiroblari turli vaznlarga solinib bayon qilinadi. Shunday lirik janrlar ham borki, unda faqatgina qofiya va vaznlardan tashqari epik turning elementlari ham mujassam bo'ladi. Ya'ni shoir o'z kechinmalari va hayotining ma'lum bir qismini voqealar bilan bayon qiladi. O'z ichida lirik va epik turlarning elementlarini olgan janrlarni liro-epik janrlar deb ataymiz.

Liro-epik janrlardan biri balladadir. Bu janr uzoq yillik tarixga ega. Uning tarixiy ildizlari Yevropa folklorshunosligiga borib taqaladi. Janrning dastlabki yozma ko'rinishlari ham aynan jahon adabiyotidagi asarlardir.

“Provansal tilidagi bu janr ballada – yoki qisqartirilgan shakli baladeta bo'lib, poeziyaga tegishli hisoblangan. Ilk bor XIII asrda yozilgan Provansal she'rlarida namoyon bo'la boshlagan. Saqlanib qolingan bir necha ma'lumotlarga qaraganda, bu so'z raqsobop qo'shiq so'ziga sinonim sifatida ishlatilgan. Provansal balladalarining strukturasida alohida ajralib turuvchi shakli va semantik belgilari bo'lmagan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'rta asrlarga kelib, ballada boshqa Yevropa davlatlari adabiyotida ham paydo bo'la boshlagan. Masalan: fransuz tilida balade, ballade – kuchli she'riy va musiqali matn shaklida bo'lib, poeziya va musiqaning sevimli janri hisoblangan. Bu janr Fransuz adabiyotida XIII asr oxirlarida paydo bo'la boshlagan. 1300-yillarda Janno de Lekyurelya tomonidan yozilgan balladalar, shubhasiz, eng dastlabki balladalar hisoblanadi.

Angliya davlatida ballada janri ancha oldinroq paydo bo'la boshlagan. XIX asrda ballada haqida turli asoslangan taxminiy fikrlar mavjud edi. Bu fikrlarga ko'ra, ballada janri Angliyaga Norman bosqinchilari XI asrda Angliyani bosib olish uchun kelganda, Normand adabiyotidan ballada janri ham kirib kelgan. Bu janrga sirli va g'amgin ruh berilgan. Ballada janrida tasvirlangan qonli urushlar va qo'rqinchli to'fonlar, Buyuk Britaniya, ayniqsa, Shotlandiya xalqlarining o'sha davrdagi kayfiyatlarini anglatgan. Bardalar o'zlarining balladalarida turli janglar va bayramlar haqida kuylashgan. Keyinroq ballada janrida ijod qilayotgan shoirlar Shotland milliy qahramonlari Duglas, Persi va boshqalarning jasoratlarini bitishgan. Shotlandiya va Angliya davlatlarida xalq qahramoni bo'lmish Robin Gut, go'zal Rozamundo hamda qiroli Eduard IV haqidagilari eng mashhur balladalaridan hisoblanadi” [2].

“Ballada janrining lug'aviy ma'nosiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, Provansal tilida balada (raqsobop qo'shiq), balar (raqsga tushish), Italian tilida ballata – lirik raqslı qo'shiq. ballare – raqsga tushmoq, fransuz tilida ballada yoki ballette – raqslı qo'shiq so'zidan olingan. Bu so'zlarning barchasi qadimgi lotin tilidagi ballare – o'yinga tushmoq so'zidan tarqalgan bo'lib, bu so'zlarning o'zi esa Grek tilidagi ballefmis (raqs) so'ziga borib taqaladi. Skandinaviya xalqlarida balladani raqs orqali ijro etish XX asrlarga qadar saqlanib qolgan” [3].

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbek adabiyotiga bu janr jahon adabiyotidan kirib kelgan bo'lib, XX va XXI asrlarda ijod qilgan bir necha shoirlar ijodlarida balladalarini ko'rishimiz mumkin xolos. Balladaning oddiy she'rdan farqli tomoni ham shundadir. XX asrda H.Olimjon, Mirtemir, M.Shayxzoda, Shuhrat kabi bir necha shoirlar ijodida ballada janrining namunalarini kuzatishimiz mumkin. XXI asrga kelib, A.Oripov, X.Hudoyberdiyeva va U.Azimlarning ijodida turli mavzu hamda mazmundagi balladalarini uchratamiz. Asrlar davomida bu janrning mavzulari, g'oyalari va qahramonlari ham o'zgarib kelmoqda. Mustaqillik davri balladalar shu jihatlari bilan boshqa davr balladalaridan ajralib turadi. Bu balladalar orasida shoir U.Azimning balladalarini alohida tahlilga munosibdir.

Usmon Azim ijodida turli mazmun-mohiyatga ega bo'lgan balladalarini uchratishimiz mumkin. Bu balladalar har birida shoirming lirik “Men”ining guvohi bo'lamiz. Har bir balladada shoir o'zining ichki kechinmalarini, iztiroblarini voqeliklar zaminida bayon etib bergan. Lirikaning bosh maqsadi – bu insonning ichki his-tuyg'ularini bayon etishdan iboratdir. Umuman olganda, barcha lirik

janrlarning qahramoni bu shoirlarning o'zi bo'ladi. Lirikani lirik kechinma va lirik "men"siz tasavvur etib bo'lmaydi. Iztiroblarga to'lgan, g'amgin qahramonlarni yaratish ham mushkul. Lirik "Men" lirik qahramonning his-tuyg'ularini bayon etish uchun xizmat qiladi. Aynan lirik "Men" orqali shoir syujetni, konfliktlarni va lirik qahramonni yaratadi hamda tuyg'ularini bayon etadi.

Shunday balladalaridan biri "Dasht haqida ballada"dir. Shoir balladada o'z ichki kechinmalarini bayon qiladi. Balladaning qahramoni orqali shoirning hayotiy iztiroblarini anglash mumkin.

Tahlil va natijalar. Balladada bosh qahramon – bu Dasht bo'lib, u ramziy obraz qilib olingan. Umuman olib qaraganda, Usmon Azimning balladalarida qahramonlar ramziy obrazlar vositasida yaratilgan. Balladalarda buyumlar, tuyg'ular tilga kiradi. Aslida ham ramziy buyumlar va tuyg'ular tirik bir obrazning bir bo'lagi hisoblanadi. Bir necha daqiqa davom etadigan syujetda qahramonning bir umrlik iztiroblarini ko'rish mumkin. Ballada syujetiga e'tibor qarataidan bo'lsak, qishloqdan shaharga ko'chib kelgan, ammo qalbi qishloqda qolgan qahramon hayoti hikoya qilingan. "Dasht" – bu aslida qahramonning qalbidir. Shoir dasht obrazi orqali o'z qalbiga murojaat qilmoqda. Inson o'z yurtidan uzoqlarda yashay olmaydi. Begona shaharda qahramon o'zini turmushning ijtimoiy-maishiy omillar bilan chalg'itadi, ammo qalbi hamisha o'z yurtini qo'rsab yashayveradi.

"Tog'lar kichraydi, pasaydi osmon,
Yashab bo'lmaydi-ku, axir engashib
Jo'nadim balandroq osmonlar tomon
Ortimdan Boysunning dashti ergashdi.
Meni ishonmadi ufqlariga u
Dosh berib tezlikning shamollariga
Ortimdan yugurdi, yugurdi yoxu
Qoqilib temiryo'l shpallariga".

Ballada janrida peyzaj tasviri alohida o'rin tutadi. Tabiat tasviri orqali qahramonning ruhiy holatini va iztiroblarini anglash mumkin. Usmon Azim balladalarida peyzajning eng go'zal tasvirlarini ko'ramiz. Yuqoridagi misralarda ham tabiatning eng nozik va go'zal tasviri berilgan. Shoir o'z yurti Boysunning go'zal ufqlari va shamollarini kuylagan. Lirikani poetik va biografik mensiz tasavvur etib bo'lmaydi. Har qanday biografik va poetik men lirik matnda o'zgaradi. Syujet va peyzaj tasvirlari bilan unga sayqal beriladi. Lirik "Men" bu san'atning, lirikaning tili hisoblanadi. Chunki shoirlar o'z qalb kechinmalarini she'rga jo qiladi. Ularning asarlarining qahramonlari ham ko'pincha shoirlarning o'zlaridir. Shuning uchun lirik "Men" lirik qahramonning ruhi va uning ong ortidagi tuyg'ularini ifoda etadi.

Poetik "men" va biografik "men" Lirikaning odatiy, o'zaro ajralmas unsuri sanaladi. Ammo har qanday biografik ma'lumot poetik matn ichida o'z mazmun-mohiyatini o'zgartirib, ijtimoiy-madaniy yoki ma'naviy-estetik mohiyat kasb etishi mumkin. Lirik asar aksar holatlarda har qanday insonga tushunarli, uning dardiga, zavqiga mos bo'ladi. Ammo jahon adabiyotida "san'at san'at uchun" qoidasiga muvofiq ravishda "sof san'at", "sof lirika" tushunchalari ham vujudga kelgan. "Sof lirika" xususiyati shuki, bunda "men" sof san'at tili, ramzlar tili orqali yuksak badiiy-estetik maqomda ifoda etiladi. Shoir o'zi uchun yozadi; o'quvchini ko'zlamaydi; individual ruhiy holat misralarga ko'chadi. Adabiyotshunoslar lirikani mavzusiga qarab shartli ravishda ishq-muhabbat, falsafiy, peyzaj, publitsistik va boshqalarga ajratadilar.

Vagonga chiqarib, qay bir bekatda
Koyidim – bu ishdan zarra yo'q ma'ni!
U ruhsiz cho'zildi tepa qavatga
Biletsiz va pulsiz yo'lovchi kabi.
Muhabbat lovullab kirdi yurakka,

Ilk bora alamli so'zlar tingladim.

Yuzlarimni bosib xoru xashakka

Dashtimni quchoqlab, tunlar yig'ladim.

Balladaning boshqa janrlardan farqi shundaki, janrda bir vaqtning o'zida peyzaj tasviri, syujetning shiddat bilan davom etishi, dialoglar va qahramonlar yoki tuyg'ular o'rtasidagi o'zaro konfliktlarning dramatik tasvirlaridir. Peyzaj tasvirlaridan so'ng, shoir o'z iztiroblarini voqelik, ya'ni she'riy syujet orqali tasvirlagan. Balladada eng muhim komponent ham liro-epik syujetning tasviri. Ushbu liro-epik syujet orqali sog'inch, afsus, nadomad kabi his-tuyg'ularni anglash mumkin.

Yalinaman unga

– Bor, Boysunga bor!

Shaharga yarashmas sahroyi so'xtang.

Borsang – shamol tayyor, yomg'ir ham tayyor,

Tog'lar orasida yashaysan ko'rkam.

Pandu nasihatlar berib tolaman,

Aldayman:

– Yur, ketdik ifor tergani...

Har bahor dovdirab Boysun boraman,

Boysunga dashtini tashlab kelgani...

Qaytaman. Ammo dasht sezib ulgurur...

Dosh berib tezlikning shamollariga,

Ortimdan halloslab, shoshib yugurar,

Qoqilib temir yo'l shpallariga.

Yuqoridagi misralarda dramatik ruhning guvohi bo'lamiz.

O'zaro dialoglarning keltirilishi orqali qahramonning hayoti yanada mungli tus olgan. O'z qalbidan olislarda yashash qahramon uchun naqadar mushkul va g'amlidir. Dasht qiyofasida yurtidan olisda yashashga majbur bo'layotgan inson qalbining qiyofasidir. Balladada qahramonlar insonlar bo'lishi shart emas, bugungi kun balladalarida insonlarning qalbi va his-tuyg'ulari ham qahramon bo'la oladi. Janrning eng muhim talabi esa epik syujetning lirik ifoda elementlari yordamida tasvirlanishidir.

Uyimga gezarib kirib kelaman,

Meni asra endi, inglizcha qulf!

Shundoq ostonamda dasht qolar garang,

Eshikka termulib "UF" tortdi... uf!

Mana, tong chog'ida ishga ketyapman.

Yurak, azobdasan – qanday dard ezar?

Junjukib, egasiz it kabi g'amgin

Vokzal maydonida yolg'iz dasht kezar..."[1]

So'nggi misralar orqali shoir o'z qalbiga murojaat qiladi.

Qalbining g'amlar va ijtimoiy muammolardan ozod bo'lishini istaydi. Uning uchun qalb ozodligi Boysun tog'laridadir. Ammo qalb o'z qahramonidan ayro yasholmaydi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, asrlar davomida davrlar, insonlar, fan va texnologiyalar o'zgargani kabi adabiy turning ba'zi bir janrlari ham o'zgarishga uchraydi. Ballada janri ham asrlar davomida turli ko'rinishlarda va turli mavzularda yashab kelinmoqda. Ba'zi davrlarda tarixiy jarayonni madh etsa, qaysidir davrga kelib xalq qahramonlarinig jasoratlarini kuylagan. Eng muhimi, musiqa san'atidan adabiyotga kirib kelgan bu janr uzoq tarixiy bosqichlarga ega bo'lib, janriy o'zgarishlarga ham uchragan. Shunga qaramay janrning eng muhim talablari bugungi kunga qadar saqlanib kelmoqda.

Usmon Azim balladalarida o'zbek adabiyotida o'ziga xos o'rin tutadi. Ular o'zining tasviriy ifodalari, ta'sirchan syujeti va noodatiy qahramonlari bilan boshqa shoirlarning balladalaridan keskin farq qiladi. Shoirning balladalarida inson ong orti kechinmalari yetakchi vazifani bajaradi.

ADABIYOTLAR:

1. Азим У. Сайланма. – Тошкент, 1996. – Б. 57.
2. Bibloteka.ru
3. Иброхимов М. Ўзбек балладаси. – Тошкент, 1975. – Б. 89.
4. Ўзбек мумтоз адабиёти. – Тошкент: ФАН, 2001. – 34 б.